

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1997 metai

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1997

VILNIUS 1998

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1997

VILNIUS 1998

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija
Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342
ISBN 8896-34-025-X

PUBLIKACIJOS

GENOVAITĖ G U S T A I T Ė

JURGIS MATULAITIS: ASMENYBĖS ATŠVAITAI LAIŠKUOSE

*Tik į darbą greičiau,
tik mylėkim karščiau*

Maironis

Senujų Vilniaus bibliotekų – akademijos, universiteto – rankraštynuose saugoma penkiolika Jurgio Matulaičio, šiandien Palaimintojo, laiškų. Pirmojo fonduose (F12-437, F12-3152, F7-1129) septyni; rašyti lietuvių ir lenkų kalbomis apima laikotarpį nuo 1909 m. iki 1922 m. Ne visų adresatai aiškūs: du laiškai be pradžios, vienas „gerbiamajam kunigėliui“, vienas (atvirukas) – A. Voldemarui, ir trys – T. Vrublevskiui (vizitinės kortelės lenkų kalba). O antrajame – VUB RS – aštuoni, lietuvių kalba (saugomi fonde F1-D252); rašyti 1902–1910 m. visi A. Dambrauskui-Jakštui. Tiesa, adresatas juose neminimas – laiškų kreipinys „gerbiamasis kunigėli“, – bet jį nustatyti, be turinio, leidžia įrašai tituliniam lape. (Laiškai dailiai, tvarkingai įrišti, primena knygutę kietais viršeliais. Jos tituliniam Vytauto Didžiojo bibliotekos įrašai: Vysk. Jurgis Matulevičius (pavardė pabraukta). Žemiau – Laiškai pr. A. Dambrauskui 1902–1910 m. Iš pr. A. Dambrausko archyvo. Puslapio apačioje Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos ir Vilniaus universiteto bibliotekos antspaudėliai; tarp jų pastarosios šifras, D252, ir laiškų skaičius (septyni laiškai; su atviruku aštuoni).

Įrašai, ypač antspaudėliai tiek tituliniam, tiek toliau, rodo laiškų priklausomybės įstaigoms kaitą: prieš atitekdami Vilniaus universiteto rankraštynei, jie priklausė Kauno universiteto bibliotekai, knygų pasaulyje vadinamajam Vaižganto Rašlivos muziejui.

Laiškai neilgi, dviejų keturių puslapėlių, tarp jų minėtas atvirukas, Kauno bibliotekininkų prie laiškų nepriskaičiuotas, pažymėtas 3a. Rašyti ant nedidelio formato vienodų lapelių, bet skirtingo popieriaus – pirmas su nedideliais langučiais, kiti be jokio piešinio, lygūs; rašalas juodas. Nuo visų, abiejuose rankraštynuose esančių,

dydžiu skiriasi „gerbiamajam kunigėliui“, rašytas 1909 m. rugpjūčio 25 d. iš Peterburgo – jis apima 12 prašyminio popieriaus formato puslapių.

Kas tuo metu buvo Jurgis Matulaitis (1871–1927) ir Aleksandras Dambrauskas-Jakštas (1860–1938), kas rūpėjo susirašinėjantiems, kokie dalykai keliami, prie ko nuolat sustojama, grįžtama?

Susirašinėjimo laikotarpis apima XX a. pirmąjį ketvirtį, nuo 1902-ųjų iki 1922-ųjų. Jurgio Matulaičio kelias tuomet suko iš Fribūro (pirmo laiško data 1902 m. gegužės 22 d., be vietos, bet žinoma, kad daktaro disertaciją puikiai apgynė kaip tik Fribūre 1902 m. liepos 21 d.; buvimą tame šveicarų mieste liudyte liudija taip pat laiško turinys) per Kelcus (laiške Kelčiai), kur jis seminarijos profesorius ir vicerektorius, o toliau jau Peterburgas – iki susirašinėjimo pabaigos, paskutinio, aštunto laiško, rašyto 1910 m. vasario 8 d. Beje, tarp antro ir trečio laiško, rašyto 1908 m. sausio 30 d., net penkerių metų tarpas, prabėgęs Varšuvoje, turėjęs J. Matulaičiui didžiulės reikšmės, subrandinęs jį kaip visuomenininką, iškėlęs Lenkijos visuomenės akys.

Su laiškų turiniu labai susijęs vienas anuometinės jo veiklos baras: Varšuvoje suorganizuoti socialiniai kursai, sutraukę daugybę klausytojų, dvasininkų, pasauliečių; buvo jų taip pat iš Lietuvos. Kun. K. Šaulio, vėliau socialinių kursų Kaune organizuoti komisijos sekretoriaus, teigimu, „kunigų lietuvių dalyvavo <...> į kelias dešimtis“¹. O paskutiniai trys laiškėliai ant vizitinių kortelių (MAB RS) pasiūsti garsiajam advokatui, visuomenininkui Tadui Vrublevskiui, rašyti jau Vilniuje 1921–1922 m. – taigi vyskupavimo laikotarpiu, apsupusiu Palaimintojo spindesiu.

Vienuolika metų vyresnis prelatas Aleksandras Dambrauskas-Jakštas susirašinėjimo metu buvo Peterburgo dvasinės akademijos bažnytinės istorijos ir patalogijos profesorius (1902–1906), vėliau, pakviestas į Kauną, profesoriavimo atsisakė ir atsидėjo laisvam kultūriniam darbui, iki mirties buvo perorganizuotos Šv. Kazimiero draugijos pirmininkas, leido „Draugijos“ vardu pavadintą katalikų mėnesinį literatūros mokslo ir politikos žurnalą (1907–1915; 1919–1923), kuriame, be daugelio kitų, bendradarbiavo taip pat J. Matulaitis. Dėl savo enciklopediškumo, universalumo (gilinosi į teologiją, filosofiją, matematiką, literatūrą) A. Dambrauskas-Jakštas 1933 m. buvo paskelbtas pirmuoju Lietuvos katalikų akademiku. Štai kaip jį apibūdino Mykolas Biržiška: tai „vienas iš pačių didžiųjų povalančinių katalikiškų Lietuvos stulpų – veikėjų“.

Apie vieną laiškų temą jau užsiminta – tai socialinių kursų organizavimo Kaune reikalai. Toji tema neabejotinai pagrindinė, vyraujanti, į ją sutelktas didžiausias dėmesys per visus 1908 ir 1909-uosius metus iki jų suorganizavimo, taip pat po jų.

Mintį organizuoti kursus Kaune parsivežė socialinių kursų Lenkijoje dalyviai. K. Šaulys nurodo: Varšuvoje „Vienu liuosu pavakariu susirinkę mažu atskiru būreliu Lietuvos kunigai tarėsi apie reikalą populiarizavimo krikščioniškųjų socialinių

---

¹ *Draugija*, 1909, Nr. 29, t. 8, p. 264.

idėjų ir apie būdą platinimo visuomeniškojo mokslo mūsų krašte“. Tačiau, kaip vaizdingai toliau atsiliepiama, visuomeniškojo mokslo platinimui mūsų krašte „ke- lius betaisant praslinko daug laiko“². Iš tikrųjų kursai Varšuvoje įvyko 1907 m., o Kaune 1909 m.; meteliai prabėgo stengiantis laimėti vysk. M. Palilionio aprobatą (tai buvo pasiekta), jaukinant visuomenę, kad ji nesibaidytų – „platinant socialinių žinių supratimą ir išrodant geistinumą ir naudą vietinių socialinių kursų <...>“³.

J. Matulaičiui įrodinėti vietinių kursų geistinumą ir naudą nereikėjo. Laiškai A. Dambrauskui-Jakštui (kursų organizavimo komiteto nariui) leidžia nustatyti, kad platus, išsamus susirašinėjimas tarp Kauno ir Peterburgo dėl jų vyko daugiau nei metus. Antai 1908 m. sausio 30 d. laiške J. Matulaitis teigė: „Rašėte savo laiške [galėjo būti rašytas 1907 m. pabaigoje, bet veikiausiai anksčiau. – G. G.], kad padė- čiau surengti sociališkuosius kursus“. Ir padėjo! Padalytame į 9 punktus sausio lai- ške labai kruopščiai, rūpestingai aptarė renginio visumą – jo trukmę (kiek dienų), temas („tematus“), ką kviesti skaityti – savus, taip pat lenkus, rusus (būtinai specia- listus!), kiek mokėti, žiūrėti, kad vakarais būtų praktiški pasikalbėjimai ir apsvasty- mai, kad žmonės „galėtų dalyvauti apsvarstymuose sumananciai“, studentams ir jaunuomenei duoti „bilietus dovanai“, nepamiršti „iš valdžios išgauti daleidimą at- likti kursus“, pranešė, kad Varšuvoje tarp klausytojų (vyrų, moterų) jokio skirtumo nedarę, apie savo pasirinktas temas ir t. t. Profesionalus, blaivus dalykiškumas, pa- tirtis – vis grįžtama prie Varšuvos kursų. O koks mokėjimas bendrauti, santūrumas, palankumas adresatui, kitai pusei, savo nuomonės nebrukimas! Antai po eilutės, neslepiančios džiaugsmo dėl kursų organizavimo – „Su mielu noru Jums, kiek galėda- mas, patarnausiu“, – pamąsto, kad jo siūlyti „tematai gana teoretiški“, todėl tuoj pa- pildo: „Jūs patys geriaus žinote, kas pravertėtų“. Kiek tolėliau vėl pastebi: „nedrąsu su savo patarimais kištis“. Nedrąsumą paaiškina užuomina apie sudarytą kursams or- ganizuoti komisiją, į kurią įėjo net 12 „sąnarių“: „6 dvasiškųjų [J. Bikinas, A. Damb- rauskas, P. Januševičius, K. Olšauskas, K. Šaulys; vadovas vysk. sufraganas G. Cir- tautas, vėliau jį pakeitė K. Olšauskas] ir 6 svietiškųjų [T. Žilinskas, A. Vokietaitis, J. Damijonaitis, K. Samajauskas, J. Šliūpas ir P. Leonas; vėliau pastarąjį pakeitė A. Vaitkevičius] asmenų <...>“. Tai buvo mūsų visuomeninio gyvenimo viršūnės.

Išsamiam sausio laiške J. Matulaitis nurodė ir savo „tematą“ – „paskaitą apie nuosavybę“ kurią „laikė“ Varšuvoje, pažadėdamas ją dar žymiai padidinti. Čia pat prisipažino: „Bet darbas eina labai pamažėli. Turbūt atpratau rašyti lietuviškai, be- sibastydamas po svetimus kampus <...>“. Tvirtą šios temos pasirinkimą liudija kit- tas laiškas, kuriame teigė: „Taigi aš, kaip sakiau, galiu apsiimti pasakyti apie nuosa- vybę“. Nurodo taip pat dar vieną temą: „ir apie Socijališkąjį klausimą; o jei ne, tai apie Nuosavybę [šitoji nekeičiama!] ir Krikšč[ioniškąją] Demokratiją <...>“.

---

² Ten pat, p. 265.

³ Ten pat.

Čia norėtūsi atkreipti dėmesį štai į ką: cituotos eilutės paimtos iš laiško be pirmųjų puslapių, tad be datos, adresato, vietos ir saugomo nebe VUB RS, o MAB RS. Bylos apraše pasakyta: „Jurgio Matulevičiaus rašyti laišakai: A. Voldemarui (1) ir nežinomiems asmenims (2)“. Tuo tarpu atidžiau paskaičius saugomus VUB, rašytus A. Dambrauskui-Jakštui, galima neabejoti (net guldyti galvą...), kad tie du „nežinomi asmenys“ tai ... A. Dambrauskas-Jakštas. (Jam rašytų laiškų iš viso būtų 10.) Pirmasis laiškas (pabaigoje su gražiai išraitytu parašu „KN. Jurgis Matul“) trijų puslapelių bus kaip tik paminėtas sausio 30-osios laiške: „Aš daug daiktų esu palietęs aname laiške, kurį Tamistai prieš Kalėdas buvau išsiuntęs“. Taigi čia ne kas kita, o anas, prieškalėdinis laiškas. Jame iš tiesų per 15 punktų nuosekliai, išsamiai aptariama „daug daiktų“, rengiantis socialiniams kursams. Tik neišpasakytai gaila, liūdna, kad byloje esantis pirmas puslapis prasideda... 14-tu aptarimo punktu („14°“). Tad kur 13 punktų? Pasimetę, nuklydę kaip pamestinukai į kitas bylas, saugyklas? Ten aprašus turėtų papildyti dar vienas nežinomas – „nežinomo asmens [nes be pabaigos su parašu], nežinomam asmeniui“? Kokie supinklinti, suraizgyti laiškų lapelių keliai!

Palikus juos tuo tarpu nuošalėje, įdomu palyginti patį turinį, pasekti jo mintis, pažiūrėti, iš kur į kur jos nubėga, nuveda, ką atskleidžia.

Tvirtai pasirinktoji tema apie nuosavybę J. Matulaičiui nebuvo pirmiena – ją skaitė Varšuvos socialiniuose kursuose, ją buvo pasirinkęs inauguracinei paskaitai Peterburgo dvasinėje akademijoje, kai 1907 m. buvo pakviestas užimti sociologijos katedrą. Kokių susižavėjimo kupinų atsiliepiimų tuomet susilaukė! Tereikia paskaičiuoti anuometinių studentų, vėliau profesorių, vyskupų, advokatų atsiminimus. Antai B. Česnio įspūdžiai: „Pats objektas [sociologija] buvo naujas, anksčiau nedėstytas, o tiek viliojąs! <...> Naujasis Clarissimus <...> išsyk visus sužavėjo. <...> O per vis stebino ypatingas proto aiškumas <...>“⁴. M. Reinys po paskaitos dienoraštyje parašė: „Gilus protas, nuoseklumas, iškalba, rimtumas“⁵. Būsimasis advokatas L. Noreika papildė: „Pasiremdamas Leono XIII sociologinėmis enciklikomis, jis [J. Matulaitis] gebėjo taip giliai įžvelgti į visokius socialinius klausimus, kaip anas didis Katalikų Bažnyčios Tėvas ir Mokytojas. Enciklikos buvo jam ne sausos formulės ir varžą rėmai, tik katalikiškojo socialinio mokslo pradai, kuriuos savo giliu protu jis ugdė toliau“⁶. Netiktų nepasakyti, kad toji paskaita nenustojo reikšmės taip pat ateityje. Nepriklausomos Lietuvos žemės ūkio ministras kunigas M. Krupavičius yra pripažinęs: „Pravedant žemės ūkio reformą, kai bažnyčių užgriuvo kaltinimai dėl nuosavybės teisės pažeidimų, padėtį gelbėjo J. Matulaitis. <...>. Jo veikalas apie „Kriščiioniškąją nuosavybės teisės teoriją“ padėjo žemės reformą sutaikinti

---

⁴ K. Č i b i r a s, *Arkivyskupas Jurgis Matulevičius*, Marijampolė, 1933, p. 108.

⁵ Ten pat, p. 96.

⁶ Ten pat, p. 118.

su katalikų autoritetų ir Bažnyčios tradicine kryptimi“. Toliau pabrėžė: „Čia tad vėl didelis arkivysk. Jurgio nuopelnas krikščionims demokratams, kartu ir visai Lietuvai“⁷.

Be šios temos, J. Matulaitis pamini kitas, kurių, reikalui esant, imtųsi. Aptariamai, pasvarstymai apie pranešėjus vėl atskleidžia platų J. Matulaičio akiratį, neeilinę bažnyčios interesų suvokimą, pakantumą. Koks pažiūrų skirtumas išryškėja tarp jo ir kone bendrapavardžio – J. Maculevičiaus-Maironio, – pasirinkusio krikščioniškosios demokratijos temą. Štai prieškalėdinio laiško eilutės: „Atvirai rašau, nežinau, ar jis gerai atliktų tą darbą; man rodos, čia reiktų išrodyti <...>, kad bažnyčia anaip tol neužkerta kelio evoliucijai“. Vėl paabejoja: „Nežinau, ar kn. inspektorius atliktų tą darbą taip, kad tikrai kitokių nuomonių žmonėms patiktų ir protingai išrodytų“. Pridūrė: „Man žinoma tas tematas dabar neišpultų pasiimti“. (Pabraukta originale.) Taigi neišpultų, nors tema nesvetima, galėtų skaityti, bet „panorėjo tą tematą paimti kn. inspektorius J. Maculevyčia“. O jis – profesorius, dabar kolega, be to, J. Matulaitis pas jį gynė savo diplominių. Kebli padėtis... Nenusižengdamas bendravimo etikai, kartu labai paisydamas kursų visuomeninio intereso, jų naudingumo visuomenės prusinimui (J. Matulaičiui tai labai svarbu), siūlo kitą kandidatą: „Man rodos, kad labai gerai tą darbą atliktų kn. Šaulys. prof.“ Prie šios kandidatūros grįžta dar syki, siūlymą pagrindžia. „Tikrai, man rodos, labai gerai tą darbą atliks Kn. Šaulys, [nes] rašė labai daug apie tai“.

Tas pats laiškas parodo nuomonių nesutapimą apskritai dėl kviečiamų pranešėjų. Anot Maironio, „ <...> neišpuolą [!] į krikšč[ionijų] social[istų] kursus kviesti žmonės nelabai grynų krikšč[ionišku] persitikrinimų ir nuomonių. – Aš nelabai tame sutinku su kn. Maculevyčia“. Nurodoma kodėl: „Yra tokių dalykų, kur beveik negalima tikėjimu užliesti, antra krikščioniškosios draugijos užsieniuose net kaip kada tyčia kitokių nuomonių žmonės pasikviečia, kad patirtų, kaip kiti į tuos dalykus žiūri“. Nekėlė J. Matulaičiui baimės „nelabai grynų krikščioniškų persitikrinimų ir nuomonių žmonės“, rūpėjo išlukštenti, atsijoti jų mąstymo racionalųjį grūdą. Matyt, dėl to, svarstydamas, ką kviesti pranešėju higienos ir sveikatos tema, parašė: „gal dr. Šliupas“ – tad nepabūgo visuomenės apšaukto didžiojo bedievio.

Priėskalėdiniame laiške perteiktą Maironio nepasitenkinimą paskaitininkais spalvingai papildė eilutės atviruko, rašyto 1908 m. vasario 12 d.: „Jam [J. Maculevičiui] labai nepatinka tai, kad ne vieni lietuviai bus skaitytojai [pranešėjai]. Sako, kad kaip kurie rusai esą per daug raudoni <...> Žadėjau <...> pranešti tai Tamistai, taigi ir pranešu. <...>“. Vėl nepajudinamas, šventas bendravimo etikos laikymasis, pagarba kitokiai nuomonei: „taigi ir pranešu“, nes „žadėjau“!

Derinant nuomones, ieškant pranešėjų (daug pasakančios pavardės: lietuviai, be kitų, – M. Pečkauskaitė, P. Mašiotas, S. Kymantaitė, J. Tumas, J. Jablonskis,

---

⁷ Ten pat, p. 160.

A. Smetona, A. Bulota ir kt.; lenkai – grafitė Zyberk Pliaterytė ir kt., rusai (kokie šulai!) S. Bulgakovas, P. Struvė ir kt.), veikiant „pamažu, iš palengvo“, kelias kursams pagaliau buvo praskintas, ir jie 1909 m. sausio 16–18 d. (sen. st. 3–5 d.) įvyko. Dėl įvairių priežasčių pranešėjams neatvykus, J. Matulaičiui teko pagrindinė našta: iš septynių pranešimų perskaitė tris – jis pradėjo, jis baigė. (Kiti pranešėjai – P. Būčys, J. Maculevičius-Maironis, J. Staugaitis, A. Kaupas, jo pranešimą perskaitė A. Dambrauskas.) Bet laiškuose apie tai, iš viso apie kursų įspūdžius ar eigą, reikšmę nėra nė žodelio; gyvenimas vertėsi kūliais, nešė tolyn... Priešpaskutinių dviejų laiškų (1909 m. rugsėjo 7 d. ir 1909 m. rugsėjo 24 d.) turinys atspindi kasdieninių darbų griūtį. J. Matulaitis nespėja parengti spaudai, „Draugijai“, žadėtų paskaitų (jų ne viena...), teisinasi, guodžiasi, viliasi. Rugsėjo 7 d. laiško pirmas sakiny: „Siunčiu paskaitą apie socialinį klausimą. Tuoj pradėdu rašyti apie nuosavybę. Kada ji bus užbaigta, tikrai negaliu pasakyti. Esu labai apkrautas darbais“. Išskaičiuoja juos, kartu labai gerai jausdamas „Draugijos“ leidėjo, A. Dambrausko, padėtį, į kurią stumia savo vėlavimu, laišką baigia: „Suprantu labai, kad Tamistai skaudu ir nemalonu laikraščio sutrukdymas. Bet ir aš neturėjau valandos poilsio per šias vakacijas ir darbą dirbau ne savo naudai ir tikiuosi, kad gal ir iš mano darbo išeis šiočia tokia nauda Lietuvai“. Po paskutinio sakinio – „Su didžiausia pagarba kn. Jurgis Matulevičius“.

Nors, kaip minėta, J. Matulaitis laiškuose po kursų prie jų nebegrižta, tesirūpindamas paskaitų rengimu spaudai, socialiniai kursai Kaune mūsų visuomenės gyvenime, tautinio atgimimo istorijoje buvo įvykis. Sulaukęs visų (ir vėluojančių straipsnių...) štai ką rašė „Draugijos“ redaktorius A. Dambrauskas-Jakštas savo „patėmijimuose“. Kursų „prelekcijų“ tikslas pirmiausia „buvo parodyti, koksai yra Bažnyčios mokslas socialiniame klausime“, duoti naudos „plačiai kunigijai, maž progos teturėjusiai iki šiol susipažinti arčiau su socialiniais klausimais“, parodyti, kad „socialistų deklamacijose apie vargingą proletarų būvį ne viskas yra melas, kad ten esama nesyk ir daug tiesos“⁸. Taigi parodyti, koksai tas bažnyčios mokslas. Galima numanyti, kad kursuose jis buvo nušviestas evoliucijos dvasia, nes A. Dambrauskas-Jakštas toliau teigė: „Bažnyčia į socialinį klausimą žiūri plačiau ir giliau“, negu mano jai priekaištaujantys. Be to, juk vos ne pusę paskaitų skaitęs J. Matulaitis prieškalėdiniame laiške geidė: „<...> Reiktų išrodyti, <...> kad Bažnyčia anaip tol neužkerta kelio evoliucijai“. Po naudos kunigijai „patėmijimuose“ nauda keliamą ir „pirmieiviams“ bei socialistams, pripratusiems žiūrėti į Bažnyčią iš augšto ir su panieka“. Jie „iš tų prelekcijų pamatys, kad tikrame Bažnyčios moksle apie visuomenės sutvarkymą <...> yra daug tiesos, kurios ir pats socializmas laikosi“.

Galiausiai sustojama prie kursų reikšmės lietuvių kalbai. „Tos prelekcijos, taip dailiai ir suprantamai gvildenančios gan sunkius ir painius sociologijos klausimus

---

⁸ Draugija, 1909, Nr. 29, t. 8, p. 386.

viška kalba kolkas visai netobula, būk ją negalima naudoties gilesniems mokslo klausimams aiškinti⁹. Kursus „gražia lietuviška kalba“ atidarė Žemaičių vyskupas G. Cirtautas. Jo žodis mūsų kalbos pripažinimo kelyje reiškė labai daug – tai buvo viešas jos įpilietinimas, nes iki tol lietuvių kalba teskambėjo po bažnyčios skliautais.

Kokį subruzdimą visuomenėje, inteligentijoje sukėlė kursai, matyti iš atsiminimų. Antai jų dalyvis kunigas J. Čepėnas, rašydamas apie pranešėjus, klausytojus, kurių pirmą dieną susirinko 200, o kitą – 250, pamini, kad paskaitų pasiklausyti atėidavo... „net žydai ir žydės“¹⁰. Tikrai įdomu – pirkto bilietą, klausėsi, vadinasi, suprato lietuviškai?

O štai kokią nuomonę, girdėtą iš kitų apie J. Matulaitį, perteikė Šatrijos Raganai. Vos kelioms dienoms po kursų (1909 m. sausio 9 d.) ji bičiuliui, P. Augustaičiui, į Šveicariją paskubėjo pranešti: „Buvo Kaune sociologiškos lekcijos, man neteko jų girdėti, sako būk labai gerai kalbėjęs kun. Matulevičius“¹¹.

Ne viename laiške, be socialinių kursų temos, naujos, labai reikalingos mūsų visuomenei, nuolat grįžtama prie kitos, taip pat svarbios ir skaudžios – vienuolių Lietuvoje klausimo, augte suaugusio su bažnyčios atlietuvinimo klausimu.

Šios temos visos pusės nuodugnai ir kruopščiai išgvildenamos ilgajame dvylikos puslapių laiške¹², rašytame 1909 m. rugpjūčio 25 d. „gerbiamajam kunigėliui“. „Kunigėlį“ įvardyti padeda vėlesnis, 1909 m. rugsėjo 24 d. A. Dambrauskui-Jakštui rašytas laiškas. Po vienuolių padėties aptarimo jame priduriama: „Tiesa, mano atsakymas kn. Raštučiui buvo tik negatyvinis“. Nikodemo Raštučio (1881–1947) tapatybę patvirtina ir tyrinėjusi Lietuvos vienuolių istoriją Regina Laukaitytė¹³.

Jau pirmojoje pastraipoje J. Matulaitis teigia, kad jo laiškas – tai platesnis nuomonės išdėstymas „apie aną prašymą“. O „anas prašymas“, parašytas 1908 m. liepos 8 d. Kaune (esantis toje pačioje byloje, keturių puslapių su parašais, lenkų kalba, dailia rašysena), buvo numatytas įteikti Jėzaus Širdies Tarnaičių „perdėtinei“, generalinei vyresniajai Varšuvoje. Pasirašytas jis buvo 55 Žemaičių, Vilniaus ir Seinų vyskupijų kunigų – ne vieno būsimosio signataro, vyskupo, spaudos darbuotojo, apskritai žymiausių atgimimo žmonių (J. Maculevičiaus-Maironio, V. Mirono, A. Petrulio, J. Staugaičio, J. Vailokaičio, J. Kuktos, A. Dambrausko-Jakšto, J. Tumo-Vaižganto, P. Januševičiaus, M. Gustaičio, V. Jarulaičio ir kt.).

Neigiamą J. Matulaičio vertinimą, ne sykį pabrėžtą atsakyme, nulėmė kelios priežastys. Esminė – vienuolių teisinės priklausomybės dalykų nesilaikymas, nežinojimas; jie „supainioti ir sumaišyti išvien“, „Statomi reikalavimai iš daugelio

⁹ Ten pat, p. 385–386.

¹⁰ Maironis, *Literatūra ir kalba*, Vilnius, 1990, t. 21, p. 575.

¹¹ Šatrijos Raganai, *Laiškai*, Vilnius, 1986, p. 271.

¹² MABRS, F12-3152.

¹³ R. Laukaitytė, *Lietuvos vienuolijos*, Vilnius, 1997, p. 52.

atžvilgių yra (netgi!) priešingi Bažnyčios įstatymams ir vienuolių dvasiai“. Be to, reikalavimai keliami netinkamai, nemandagiai, per šiurkščiai. „<...>, net popiežius duodamas įsakymus vienuoliams niekad šitaip neišsitaria“. Toliau koks matulaitiškas pamokymas: „<...> statant reikalavimus, reikia būti atsargiam ir valdytis protu, kad nesusikompromitavus“. Išnarstęs po kaulelį, patarė to prašymo „niekam nerodyti“. „Vargu ji [peticija] kokią naudą atneštų Lietuvos Bažnyčiai, o pakliuvus į lenkų rankas ir į Rymo kongregacijas padarytų nemaža gėdos pasirašiusiems po ja kunigams <...> ir apskritai ant visos Lietuvos kunigijos mestų negeistiną šešėlį. Jau ir taip Ryme yra daug viso ko prisiklausoma prieš lietuvius ir litvomaniją“.

Įdėjęs labai daug darbo į atsakymą, iš tikrųjų į studiją, prašė nedelsiant pranešti apie jos gavimą, taip pat prašė („labai meldžiu“) padauginti ir nusiųsti prof. J. Maculevičiui, seminarijos rektoriui, prof. K. Šauliui, A. Dambrauskui-Jakštui, „Draugijos“ redaktoriui. Toks prašymas suprantamas – jis atspindėjo norą klierikus, spaudos skaitytojus šviesti, kad ateityje nepasikartotų panašaus neprofesionalumo, neišmanymo.

Be smulkaus teisinių dalykų, be netinkamo, net šiurkštaus reikalavimų nušvietimo, laiške suskamba ne viena plačiau negvildenta mintis, kuri J. Matulaičio asmenybei, jos reikšmei pažinti yra svarbi. Antai po autorių priekaištų lenkų vienuolynams dėl jų „polonizatoriško pobūdžio“ J. Matulaitis padėtį vertina taip: „Seniau maždaug visa kunigija tuomi [lenkinimu] nusidėdavo <...>“. Taigi „maždaug visa“ „nusidėdavo“. Pakako dviejų žodžių apimčiai nusakyti, vieno jos veiklai įvertinti. Ar ne istorinis nuosprendis „apaštalamis nebyliams“? Arba kita mintis, išplaukusi iš reikalavimo, kad Lietuvoje kurtųsi „tik lietuviški vienuolynai“. Atsakymas labai įsimintinas: „Lietuvoje gyvena ne vien lietuviškai kalbantys žmonės, yra daug katalikų, kitokias kalbas vartojančių. Kodėl gi jiems jų žmogus-vienuoelis negalėtų pasitarnauti? Karščiausiojo šovinizmo ženklas, kada tauta nenori pas save įsileisti nė vieno svetimo žmogaus“. Tokiu įsitikinimu (beje, pagrįstu Tridento susirinkimo nutarimais) vadovaudamasis, kiek pastangų dėjo vėliau Vilniaus vyskupijoje, kad kunigas evangeliją skelbtų tikinčiųjų kalba, neprimestų žmoneliams savo kalbos, kad turėtų apaštalo širdį.

Apskritai tiek dvasininkijos prašymas, tiek J. Matulaičio atsakymas vertintini lyg vienos knygos – mūsų tautinio atgimimo istorijos – du puslapiai. (Kaip gerai, kad rankraštyne jie neišplėšyti, neatskirti, laikomi vienoje byloje.) Pirmojo turinys, jo raiška alsuote alsuoja karščiausiu jaunatvišku jausmu, troškimu atitaisyti neteisybę, „apaštalu nebylių“ padarytą nuodėmę – atlietuvininti bažnyčią, antrojo, taip pat ne bejausmio (oi, ne...), siekiančio visiškai to paties, turinį ir raišką nulemia ir protas. Nepamiršo autorius savo pamokymo: keliant reikalavimus „<...> reikia būti atsargiam ir valdytis protu, kad nesusikompromitavus“, šventai laikėsi įsitikinimo: „Jei mes vieni kitų darbus sukritikavę tuomi ir užbaigtume, ne kas būtų iš to naudos. Būtinai reikia kas nors pozityvinio padaryti“. Ir darė, darė su dideliu žmogaus prigimties išmanymu, palankumu, atlaidumu. Tai rodo ir paskutinis, tradicinis

laiško sakinys: „Meldžiu taipgi Tamista, atminkite mane savo maldose, nes, turėdamas pastaruose laikuose daug vargų ir baldų [tuščio, beprasmiu vargo, gaišaties], labai to privalau“. Meldė to, per kurį galėjo būti pridaryta „nemaža gėdos pasirašiusiems“, netgi „ant visos Lietuvos kunigijos“ galėjo kristi „negeistinas šešėlis“. Meldė, nes kas iš priekaištų, niekinimo, barimo?

Šalia vyraujančių temų, čia pamėgintų apžvelgti, laiškuose šmėsteli kitos mažesnės, smulkesnės, tepaminėtos keliomis eilutėmis ar viename laiške. Vis dėlto kaip nesustoti prie pirmojo laiško A. Dambrauskui-Jakštui, rašyto 1902 m. gegužės 22 d. (vieta nenurodyta). Kiek jame retos, biografijose neaptinkamos daktarinės disertacijos („Doctrina russionum de statu iustitia originalis“ – *Rusų teologų mokslas apie pirminio teismo būklę*) kūrimo aplinkybių, nuotaikos, perteiktos su matulaitišku įsijautimu, kokia kalba! Štai jo dalelė: „Išsyk man išrodė gudų teologija nei kamuolys siūlių, neišpasakytai suveltas ir sutaršytas; jokių posmų negalėjau surasti, nieko nesupratau. Pradėjau taip sakant po vieną giją traukty ir dėstyti. Suradęs klaidas, ėmiau ieškoti, iš ko radosi tos klaidos, kaip gudai turėjo tvirti savo sistemą. <...> neišpasakytas buvo galvos laužymas“. Po to: „Tarsi šviste nušvito visas Gudų mokslas <...> Tai tikrai raktas nuo Gudų teologijos“. Pabaigoje lyg klausukas, abejonė: „Nežinau da kaip čia priims mano darbą“. Laišką rašė gegužės 22 d., o disertaciją apgynė po dviejų mėnesių – liepos 21 d. Apgynė puikiai. Profesūra įvertino labai gerai, pranešė Vatikanui apie „nepaprastus jaunojo daktaro gabumus“. Tai buvo pirmas pristatymas Vatikanui; Šventasis Sostas pavarde įsidėmėjo... Disertacija netrukus (1903) Krokovoje buvo išleista ir susilaukė didelio Vakarų teologų susidomėjimo – knyga atvėrė Rytų bažnyčios, anot J. Matulaičio, gudų sistemą, nušviestą tvirtai ir aiškiai. J. Matulaitis vylėsi: „Jei [darbas] tiks, tai gal Dievas duos ir toliau darbuotis ant tos dirvos“. Matyt, buvo tvirtai pasiryžęs tai daryti, nes po metų iš Kelcų rašė: „Mat man vis rūpi darbas, kurį esu pradėjęs. <...> gal dabar per vakacijas suradęs liuosą valandėlę vėl kibsiu prie gudų teologijos“. Bet „liuosos“ valandėlės nebesurado... Tačiau darbas savo reikšmės nenustojo ir šiandien: juk viena svarbiųjų Jono Pauliaus II veiklos užduočių – santykiai su Rytų bažnyčia, tai, į ką J. Matulaitis gilinosi amžiaus pradžioje. Neatsitiktinai kardinolai, nagrinėję jo paskelbimo palaimintuoju bylą, stebėjosi kandidato įžvalgumu, akiračiu, šiuolaikiškumu.

Iš aštuonių laiškų VUB RS ir dviejų (begalvėlių...) MAB RS, rašytų A. Dambrauskui-Jakštui, šis vienintelis pasirašytas „Jus mylintis Jurgis“, ne pavarde, o vardu.

Be svajotos gudų teologijos tolesnio nušvietimo, kiek sumanymų, ketinimų sumalė kasdienybė! Antai laiško iš Kelcų pastraipėlė: „Ot žmogus daug turi projektų, bet čia neįvykdomi. Dar Friburge buvau tikrai pasižadėjęs parašyti maždaug populiarišką, bet gana moksliską ir pilną vysk[upo] Volonč[iausko] biografiją ir daug kitų darbų buvau užmanęs; bet čia nėra ką nė mislyt apie tai. Gal sulauksiu kada geresnių laikų“.

Po Fribūro (po profesūros pristatymo Vatikanui...) štai kokia butis atsiskleidžia Kelcų laiške (1903 05 07). „Sugrįžęs į Lenkų žemę, vargo turėjau be galo,

rodos, ir dirbte dirbau, o to darbo nežymu; <...> Išsyk basčiaus po svetimus kampus be vietos ir atilsio <...> čia ir liga iš rūpesčių ir sukramtos atsinaujino; turėjau ilgą laiką važinėti į Varšuvą kas nedėl“. (Tai vienintelės eilutės apie sveikatą per vis penkiolika laiškų.)

Kasdieninius darbus, nesulaikomą jų griūtį jau nebe lenkų žemėje, o Peterburge, šmaikščiai pavaizduoja po penkerių metų rašytame laiške (1908 10 13): „<...> Vargas mat, kad visokius darbus ant mūs pečių suverčia čionai; nors nėra fizinės prievartos, bet visgi priversti moka. [Per] šias paskutines aštuonias dienas turėjau pasakyti 10 konferencijų, du pamokslu, neskaitant išpažinčių ir paprastų mano prelekcijų. Taigi mat kur mūs laikas dingsta beprofesoriaujant!“

Akademijos rankraštyne saugomas atvirukas (F12-437), rašytas 1918 m. rugsėjo 5 d. A. Voldemarui iš Miuncheno į Berlyną, dokumentiškai liudija J. Matulaičio pastangas gelbėti „nuo tos nelaimės“ – paskyrimo Vilniaus vyskupu. Dėl to ir važiavo pas nuncijų E. Pačelį, aiškino atsisakymo priežastį – „kongregacija Marijonų [yra] sunkiame stovyje“, bet jautė, kad „nelabai intikino JE nuncijų“, abejojo, „ar nenorės jis ir toliau mano kandidatūros laikytis“. Baimindamasis dėl paskyrimo, trokšdamas atsidėti savo atkurtiesiems marijonams, vis dėlto vienuoliško klusnumo lenkiamas sprendimą atiduoda Šventajam Tėvui. „<...> galutinai pavedžiau visą savo reikalą ir jo nusprendimą Šventajam Sostui“.

Nedideliame atviruko plotelyje du sykius paminėta K. Paltaroko pavardė: „<...> pakišau kandidatū kunigų inspektorių Paltaroką, nes sužinojau, kad Taryba irgi jį kandidatū stačiusi“. Pavardę pakartojo vėl pabaigoje, kur A. Voldemaras prašomas be užuolankų piršti K. Paltaroką. Įsidėmėtinas pirmojo sakinio „irgi“: Taryba „irgi kandidatū stačiusi“. J. Matulaitis veikiausiai negalėjo nežinoti kitų kandidatų, be savęs, be K. Paltaroko – pirmiausia nepaprastai atkakliai, primygtinai Tarybos keliamo K. Olšausko (Šventojo Sosto vis atmetamo, nes „tres militant“), toliau A. Dambrausko-Jakšto, J. Maculevičiaus-Maironio. Bet jo dėmesio nusipelnė tik K. Paltarokas. Sunku tuo tarpu pasakyti, kas nulėmė pasirinkimą; jį kiek nušviečia sveikinimas, J. Matulaičio pasiūstas po aštuonerių metų (1926), po Lietuvos bažnytinės provincijos sudarymo. Tuomet, K. Paltarokui tapus Panevėžio vyskupijos vyskupu, J. Matulaitis sveikinime parašė: „Labai aukštai visuomet stačiau ir branginau Jūsų Ekscelencijos asmenį ir buvau įsitikinęs, kad geresnio kandidato į vyskupus sunku berasti“.

A. Voldemaras (1883–1942) – Lietuvos Tarybos narys, 1918 m. rudenį tapo pirmuoju nepriklausomos Lietuvos ministru pirmininku ir užsienio reikalų ministru. Turėjo būti senas J. Matulaičio pažįstamas nuo Peterburgo laikų, kur būsimasis premjeras baigė gimnaziją, universitetą ir buvo paliktas dirbti – pirmas lietuvis, gavęs tokią teisę. Labai galimas daiktas, kad kaip tik šia proga (1911) J. Matulaitis padovanojo jam savo disertaciją. (Šiandien iš viso retą, brangų disertacijos egzempliorių, o čia netgi su J. Matulaičio įrašu, turi MA biblioteka. Įrašo tekstas: „Carissimo Augustino Voldemaras ad memoriam d. d. Auctor“ – *Brangiajam A. Voldemarui atsiminti duoda dovanoja autorius.*)

Kad ir kokias temas gvildentų, laiškai nuspalvinti nuoširdžia, neslepiaama namų trauka, jų ilgesiu, noru dirbti tarp savųjų. Antai iš Fribūro rašė: „<...> gal man ar še ar te [užrubežyje] surastų kokią vietą. – Bet mane traukia namo, būt maloniau darbuotis tarp savųjų“. Po metų šios eilutės (1903 05 07) iš Kelcų: „O kas aršiausia, mielas kunigėli, kad žmogus nuo savųjų atkirstas. Negali pasakyti, kaip tai sunku <...> nei tam paukščiui, žmogui tarsi sparnai pakirsti“. O kaip stipriai išreikštas (paukščio, žmogaus pakirstais sparnais...). Lietuvos ilgesys prieškalėdiniame laiške iš Peterburgo, rašytame bene po ketverių metų: „Aš neišpasakytai trokštu tų kursų; tiek metų nebuvęs Lietuvoje tikiuosi atgaivysiąs tenai savo dvasią“.

Penkiolika J. Matulaičio laiškų... Kone visi, išskyrus tris lenkų kalba Tadu Vrublevskiui, rašyti lietuvių kalba – vaizdinga, sodria, tarsi alsuote alsuoja didžiąja atgimimo dvasia, įminta „Pavasario balsų“ autoriaus, anuomet J. Matulaičio profesoriaus J. Maculevičiaus-Maironio: „tik į darbą greičiau, tik mylėkim karščiau“. Neigiamai vertindamas minėtą kunigo M. Raštučio suorganizuotą prašymą, parašė A. Dambrauskui-Jakštui: „Jei mes vieni kitų darbus sukritikavę tuomi ir užbaigtume, ne kas būtų iš to naudos. Būtinai reikia kas nors pozityvinio padaryti“.